

Зорица Кубуровић

ГОСПОДАРИЦА АНА

■ Laguna ■
www.laguna.rs

*Оцима по телу и по Духу:
опростите и помените.*

САДРЖАЈ

Књига прва	
БЕЛА КУЋА НА БРДУ	9
Књига друга	
УЧЕЊЕ О СЛОБОДИ.....	131
Књига трећа	
ПАЛАТА РЕЛЕВО	265
Књига четврта	
ВИДАРКА	403
Књига пета	
СЕСТРА АНА.....	537
Епилог	661
<i>Реч захвалности</i>	
<i>О ауторки</i>	

Књига прва
БЕЛА КУЋА НА БРДУ
(1176–1195)

Прва глава
АНТИНОЈ И ИРИНА

Свет крајем дванаестог века – Велики жупан Немања и велики челник Ђорђе – Цар Манојло Комнин – Господарица Ирина – Савет игумана – Прича о Антиноју, Трећем крсташком походу и одласку госпе Елинор из двора – Господар Ђорђе показује се достојан љубави – Захвалност госпе Ирине

Године 6687. од стварања света по александријском рачунању времена, како се време често рачунало у РOMEЈСКОМ царству, родила се великом челнику, кнезу Ђорђу, после четири сина, кћи од треће жене, лепотице, госпође Ирине.

Времена су, као и увек, била страшна. Две године раније, 1176. од рођења Христовог, како је време већ понегде рачунао католички свет, на Трећем Латеранском сабору, присталице Петра Валда, трговца из Лиона, узалуд су тражиле да их призна црква у Риму. Позивали су редовнике на чистоту и сиромаштво, а то су биле опасне идеје, на међи јереси и светаштва. Идеја о врховној духовној власти папе у Риму мењала је, као и годинама пре и вековима после тога, краљеве и границе држава, затирала народе и породице, чинећи

животе појединаца, ма како иначе били велики људи, ма како иначе били важни својим ближњима и сами себи, безначајним у односу на велику екуменску мисао.

Упркос моћи католичке цркве, јерес је као пламен захватила Европу. Оно што је нудила црква у Риму, која је себе називала наследницом Исусовог земаљског царства, било је сувише профано да би задовољило чежњу за духовним, природњем, изгледа, сваком човеку, и велможи и нишчем. Тих година нижи свештеници широм Европе били су неписмени и необразовани, а служба се вршила искључиво на латинском језику. Високи свештеници су куповали своја именована, због намета који су могли да скупљају у име Цркве. Њихов раскошан и раскалашан живот, њихов цинизам у тумачењу црквених заповести, улазили су у пословицу. Само су свеци још веровали с детињом љубављу. Чак се и сама Библија читала са подозрењем. Тајно су се преписивала апокрифна Јеванђеља и проучавали кабалистички списи. На олупинама многобоштва и дуализма, васкрсле су старе гностичке јереси. Ширили су их и сами крсташки витезови, упознавши се са њима на својим дугим путовањима.

Ништа мање него у католичком свету, јерес је потресала и темеље православља, негде га потискујући сасвим, негде, напротив, чинећи га јачим. Није било лако сачувати реч Божју, онако како је речена, непромењену кроз време и тачно објашњену. Свет је био неписмен, а књига је било мало. Жељни чистоте и небеског надахнућа, монаси, витезови, учени људи и сиромаси постајали су јеретици. У Јужној Француској звали су се катари. У Босни су се звали богумили. Срби су их, с презрењем, звали „бабунима“. Између себе су се звали „крстјанима“. Строго су се уздржавали од сваког чулног уживања и земаљских поседа. Тврдили су да је Бог створио духовни свет, а ђаво сав материјални, па и људско тело. Зато нису имали храмове и нису признавали брак, својину и државне законе. Обећавали су

љубав, достојанство и једнакост у сиромаштву, а од њих су дрхтали темељи хришћанских империја.

Времена су била непоуздана. Ромејско царство је, с династијом Комнина, доживљавало последње славне дане. Европске трговце, ратнике и дипломате збуњивао је раскошан живот двора, хиљаде робова свих раса, потпуна царска власт над телима и имањима његових вазала, и над њим апсолутна духовна власт цариградских патријараха који су умели да грде и кажњавају царење као да су деца кад би згрешили у личном животу, или кад би своју власт покушавали да наметну Цркви. Неколико векова касније католички редовници назвали су Ромејско царство Византијом, означивши тим именом заувек земље и људе неразумљиво непоуздане, лукаве, лажљиве, који покорно служе властодршци, а надмени су према нижима од себе. Требало је да прођу векови, да материјално потпуно надвлада дух, да би затим људи, на згариштима света, опет почели да разумеју песништво, административни систем, сликарство и музику Ромејског царства.

Био је то, уистину, чудан и једноставан свет, који је јеврејској истрајности, грчком духу и варварској снази додао Христову љубав, који је користио знања из математике и градителства, а сваког дана певао захвалнице Богу за тиху вечерњу светлост и за руј зоре. И мада је богатство у њему значило силу, одрицање од богатства још је значило врлину. Као и у свако друго време, нови свеци су ходали по земљи, а о старима су се испредале приче.

У оптицају су била бар четири различита календара, који су бројали године од почетка света, али сам почетак света различито је бележен. Година је најчешће почињала од Васкрса, а он је падао у недељу, али не истог датума у месецу, нити истог месеца. Догађаји су се памтили према великим црквеним празницима, или према крунисању краљева. Тако су се, понекад, мешале године и месеци живота и смрти, великих битака и сеоба народа. Али, трава је ницала

у пролеће и хранила стоку, жито је стизало кад треба. Уситњавање времена на минуте и секунде, ђавољи изум, лежало је у књигама и у древним знањима покопано у забрав, дубоко и са страхом.

* * *

Двадесетак година раније на власт у Србији дошао је велики жупан Немања, покоривши, нешто милом, нешто силом, браћу и стричевиће. Србија, коју су често звали „српска земља“, Сервиа или Склавонија, или, по Расу, престоници великог жупана, Рашка или Расија, обухватала је тада Рашку и Приморске земље – Диоклецију, Травунију, Захумље, Далмацију и Дукљу. Ширила се, брдовита и шумовита, на северу до Мачве и Браничева, на истоку до планина између Мораве и Тимока, на југу до Призрена, на западу морском обалом и од ушћа Дрине до северне стране Неретвиног ушћа, па средњом долином Неретве на несигурном северозападу. Била је у власти великог жупана, а он је био, кажу хронике, њен врховни војсковођа, управни чиновник, законодавац и судија, заступник земље према страним државама, а уједно и њен највећи поседник.

Времена су била таква да је велики челник, кнез Ђорђе, сваки час ишао у рат, или послом великом жупану, који му је био и рођак и пријатељ. Господар Ђорђе је гледао да на све начине осигура имање око Кожегина, које је наследио од оца и да што боље искористи проније, војничка имања која је добио у војним походима за опрему војске и издржавање војника. Синове је учио да наставе правим путем – путем ратничким и светим, с Божјом помоћи и са паметно изабраним савезницима. И његова трећа жена, госпођа Ирина, могла је да буде убројана у савезнике, као што је и требало да буде, у браку склопљеном с разумом и с благословом рођака и искрених пријатеља.

Велики жупан Немања је, неколико година раније, после много ратова против Византије, коначно поражен и оптужен пред царем, сам отишао у логор Манојла Комнина да му се покори. Био је то гест и лукав и храбар. Зачуђен ставом и мудрошћу Немањином, Манојло га одведе са собом у Цариград. Ту Немања први пут виде сјај и славу једног светског града, упозна дворски живот и увиде значај царске власти и моћ цркве. Иако је као поражен учествовао у победничкој поворци великог војсковође, исмејаван и пљуван од светине, Немања је сматрао да је много научио од свог новог пријатеља. По повратку из Цариграда, он започео многе измене у својој жупанији. Тада наложи и свом пријатељу и брату да ожени госпу Ирину. Господар Ђорђе је радо пристао – већ пет година је био удовац и то му је тешко падало. Није имао ни мајку ни сестру да му воде домаћинство и није имао никакве захтеве у погледу невесте, осим да буде од доброг рода и богата.

Девојка је имала двадесет три године и није хтела да се удаје. Била је сироче још пре него што се родила, по мајци Норманка, а по оцу Ромејка из Епира. Себе је, под мајчиним утицајем, сматрала Норманком, али никад није презрела веру коју је њена мати називала „источном шизмом њених предака“. Зачудо, она се тада драговољно удаде за човека много старијег од себе, иако је, по лику, иметку, образовању, а и по чувењу, био гори од свих просаца. Без објашњења, пошто га је, мимо свих обичаја, видела и поразговарала с њим не кријући очи, у присуству своје мајке и ујака, она пристаде да оде с њим у далеку ромејску провинцију. Ратник и поседник, који је знао шта зна и умео шта уме, господар Ђорђе помисли да га је Бог ипак подарио по заслуги када је угледао тамне очи госпође Ирине и њену крхку и стидљиву девојачку прилику.

Мираз који је девојка донела у златницима припадао је господару Ђорђу, а онај у земљи, ромејској круни, начелно, као што јој је припадао и Рас и Солун. Налазио се у земљама

које је Немања већ освајао. Освојити један крај није било довољно да би се земља заувек назвала нечијом и велики жупан је то непрестано понављао. Зато је новоосвојене источне и јужне крајеве насељавао српским становништвом што је пре могао, а око својих западних граница пустошио винограде и остављао дивљу земљу, да је сачува од упорних Дубровчана.

– Земља је оног ко на њој живи, брате – говорио је великом челнику.

Женидба је била један од начина да се земља осигура и породица великог жупана, ближа и даља, озбиљно је већала о свакој брачној понуди. Порекло госпође Ирине од мудрих и преких витезова из краљевских породица Нормандије и Епира, које су биле вазали многим царевима, а многе царева звале синовима и зетовима, обећавало је савезнике на југоистоку, страсне и лукаве потомке и обећавало је многа брачна задовољства. Господар Ђорђе је, као и много пута до тада, хвалио мудрост и предусретљивост свога брата и своју сопствену далековидост кад је, још у младости, везао своју судбину са судбином Немањиним, а не Мирослављевом, Стацимировом или Тихомировом.

* * *

Показало се да се наде господара Ђорђа нису сасвим оствариле. Госпођа Ирина јесте била лепа, млада, богата, послушна и добро васпитана, али је била стидљива преко сваке мере. Ништа није могло да пробуди њену женственост. Господар Ђорђе причека годину, две, па и пет. Госпођа Ирина није постајала мајка, а била је жена тако чедна, да је господар разбијао ствари и одлазио на бесним коњима у рат, или да гони разбојнике. Певала је као славуј и смејала се као вила и била потпуно верна и одана породици и жељама свог мужа. Али, то је било све – као лепи мермер, као

слика на зиду која јесте присутна, али је негде у свом животу и времену.

Ретки посетиоци из Цариграда и Солуна који су хвалили лепоту и укус девојчин на дворовима Истока, запрепашћено су причали и писали да госпођа таквог угледа, једина кћи Елинор од Албија, рођака тулуских грофова, преде вуну и кудељу, крпи кошуље свима у двору и негује својом руком болне и храни сироте. Прво помислише да је сишла с ума, али њени благи и озбиљни одговори разуверише све који су сумњали у њено здравље. Њена побожност и доброта улазиле су у пословицу. Међу Србима се шапутало да ће, још за господаревог живота, узети монашки вео.

Господар Ђорђе, који је видео света и упознао страх и глад, који се много пута суочио са смрћу, а знале су да га усреће и војничке жене у Солуну и Нишу, увиде да не уме да милује своју младу жену. Мучило га је то непрестано – док се опремао за рат и док се враћао из несрећног похода против Килиџ-арслана, у коме је рањен и сам цар Манојло, у коме су српска и угарска војска потпуно поражене, док се и сам једва спасавао са својим људима од побеснелих Турака опијених победом. Гледајући је опет у своме двору, бескрајно мирну, бескрајно послушну, равнодушну и лепу, господар Ђорђе помисли како би можда било корисно да поразговара са игуманом Макаријем, који је био госпођин исповедник у манастиру Свете Тројице, непун сат хода од господарева куле у Кожетину.

– Мислим, господару и брате, да би добро било да саслушаш своју жену. Можда ћеш чути корисне ствари – рече старац озбиљно.

Иако бесан због неодређеног одговора, господар Ђорђе је био паметан да уочи добар савет. Он проведе зиму, оштру и дугу, слушајући пажљиво приче о госпођиним детињству и младости по дворовима Епира и Антиохије. Испрва се устручавала да говори, а онда, потакнута његовом пажњом, док су дворкиње тихо пословале у удаљеним крајевима собе

и горела велика ватра на огњишту, госпођа исприча много прича о обичајима и о кући своје мајке у којој је провела добар део младости. У свакој њеној причи помињао се некакав витез Антиној, о коме господар, колико је памтио, није чуо ни од великог жупана, ни од госпе Елинор. Сувише лукав да би ишта питао, да би исказао неповерење или љубомору, господар удвостручи своју пажњу. Упркос искуству које ју је учило да не сме да има поверенике у туђем свету где је сваку реч могла да плати животом или чашћу, дирнута интересовањем свог мужа, госпођа Ирина исприча господару Ђорђу необичну причу.

* * *

Антиној је био усвојеник госпе Елинор, која га је још као девојка нашла у лову, у шумама Епира, како спава под храстом, го и задовољан, крај лавице која га је подојила. Госпођа забрани да убију лавицу, узме дете у наручје и одгоји га као сина. Клела се да је он вилинског рода, јер је под пазухом имао вилинско коло и био леп и напредан као мало који дечак. Назваше га Антиној, по Антиохији, у којој је госпођа провела детињство. Убрзо се она удаде, родише јој се деца и умреше једно за другим, а сва њена љубав пређе на малог усвојеника. Он је уздржано узвраћао њену наклоност. Толико је имао поноса, такта и памети, да су сви говорили да дечак мора бити краљевског рода. Краљевског или вилинског, тек, по речима господарице Ирине, од кад се она сећа, а родила се кад је дечаку било отприлике шест година, Антиној је био најлепши, најмудрији, најхрабрији и највештији у витешким вештинама, у певању, свирању и у читању арапских, јелинских и латинских текстова. Госпођа Елинор, и сама образована, нађе биране учитеље – астрономе, астрологе, математичаре. Многи од њих су били гностици. Дечак је био обдарен несвакидашњим умом и памћењем и

сам по себи имао већ некаква тајна знања и невероватне вештине.

Често је друговао с крсташким витезовима. Када је цар Манојло Комнин заузео Антиохију, он га одведе на двор у Цариград и обасу многим почастима. Антиној је тада имао петнаест година и, после неколико година, он се врати у Антиохију као ромејски витез и задиви све својом необичном лепотом. Затим умоли госпођу Елинор, одавно већ удовицу, да га благослови за путовање на Синај и на Свету гору.

Тада почеше његова лутања. Долазио је и одлазио, некад у сјајној витешкој опреми, некад у бедним арапским или јеврејским хаљинама, мршав, некад у ранама, с коњем или без коња, увек сам. Гајио је велику наклоност према својој посетрими. Фина као цвет, госпа Ирина је умела да га саслуша, да га пита права питања и да му понуди задовољавајуће одговоре, да га пробуди у зору да газе по роси, да му пева песме трубадура на језику д`ок и да му на том језику љубави шапуће нежности, а и да чува тајне. Осим Антиноја, никад није погледала ниједног мушкарца.

С временом почеше приче. Антинојева лепота, храброст и мудрост, чувена широм Ромејског и Источног латинског царства, чувена чак и међу муслиманским народима и Јеврејима, учинили су да и Ирина постане чувена. Без икакве своје кривице, девојка, тиха и неприметна као сен, постаде мета злих језика. Она се повуче још више у своју усамљеност, уз леут и побожне списе, да чека Антинојев повратак, као што га је одувек чекала, да је обрадује својим присуством и да казни по заслуги све који је киње.

Иако је госпа Елинор знала да у причању света нема ничега, да бар нема правих разлога за приче, она одлучи да им стане на крај. Строго је одгајала своју девојчицу и желела је да јој обезбеди живот какав јој је приличио – угледног мужа, раскошан двор и утицајну фамилију. Зато увиде да је пренаглила када је у своју кућу довела туђе дете. Јер, ма како

нежна и послушна, Ирина је имала несаломиву вољу само у једној ствари – није хтела да се удаје.

У пролеће 6679. године равнотежа у свету изгледала је увелико пољуљана. Млетачки дужд Витал Други, који је оженио свог сина ћерком српског великог жупана Десе, отац Немањиног, и окренуо политику Срба против Ромејског царства, убијен је у катедрали у Венецији. Стефан Трећи, угарски краљ, умро је, а Бела Трећи је, вољом византијског цара, изгуран на престо. Нови угарски цар, који је једанаест година провео као талац на двору у Цариграду, морао се заклети да неће никад ништа предузети против Ромејског царства. Ромејски цар, Манојло Комнин је кренуо кроз Србију да учврсти границе и мир са Угарском.

Госпођа Елинор није веровала да мир постоји и да има чврстих граница. Уз то ју је потресла вест да Хенриха Лава нису примили вероломни Срби и Ромеји у град Равно, иако су се крсташи начелно договорили са царем у Цариграду око проласка кроз ромејске земље. Госпа Елинор, и сама Норманка, уздисала је и кршила руке.

Иако је прошло скоро сто година од првог крсташког похода, у Србији још нису заборавили дивље чете Валтера Без Земље, у којима није било ниједног коњаника и које су, гладне, разуздане и подивљале, напосто отимале храну и оружје. Или Петра Просјака, који је освојио угарски Земун, опљачкао све на шта је наишао и поклао становнике. Много хришћанске крви проливано је када је европски олош кренуо да осваја Христов гроб. Касније су наишли витезови и краљевске војске, али и они опремљени као за лов, без довољно хране, одеће и коња. Веома мали број крсташа имао је представу колико је дугачак пут до Христовог гроба и шта је све потребно понети за голи живот у непознатим крајевима, а као и све војске кад ратују у туђој земљи, били су спремни да отму оно што нису могли другачије да набаве. Није ни чудо што су свуда примани са неповерењем. А ни Нормани нису заобравили страшне шуме, које су називали

бугарским, од Браничева до Топлице, у којима су их десетковале отровне стреле Срба.

Говорило се да је у Трећи поход кренуло на десетине хиљада крсташа и госпа Елинор, ма како се поносила њима, бринула је за своје поседе наслеђене од мужа, на Копаонику и у Топлици, око Ниша и у Епиру. Само јој је требала мука око Ирине удаје, па да се чаша несреће прелије. И, мада није желела да забрани свом посинку да долази у њен дом, госпођа га умоли да буде обазрив и да не другује са Ирином. И да се не нада да ће му постати женом, јер је девојка краљевског рода и удаће се за човека њеног значаја и богатства. Антиној се захвали на савету и љубави и оде.

* * *

– И оде без поздрава и без речи, господару – заврши причу господарица Ирина, бледа, сувих, великих очију. – Чула сам после да је заробљен и продат у робље. Али нико није тражио откуп за њега. Нити је он писао.

– А ти, госпођо? – упита великаш, мотрећи испод обрва, као испод олујних облака. – Јеси ли ти нешто предузела да га нађеш?

– Мајка ми је допустила да се распитам кад сам оздравила од тешке болести и кад сам обећала да ћу се удати, господару – рече млада жена с потпуним миром. – Сазнала сам да су га гусари заробили на Средоземном мору и да је продат у Венецији. Али коме је продат и где је сада и да ли је жив, не знам. Дала бих све што имам да му помогнем.

– Све? – упита господар не дижући поглед.

– Све – одговори млада жена, с толико неочекиване чврстине, да је господар Ђорђе удари, псујући као никад, излете из собе и нареди да му се оседла коњ и спреми пратња, па оде у зору без поздрава.

Госпођа Ирина је желела да угоди мужу и да се не горди

пред његовим синовима и родбином, па је зато с напором говорила чудни језик Срба, који није личио ни на један други, научила да преде вуну и кудељу, да крпи кошуље и лечи болесне. Али, никад није веровала да би могли и да је злостављају, те помисли да је време да се врати у Антиохију. Ипак, њен седи исповедник, игуман Макарије, посаветова је да остане.

– Има кад – рече зловољно. – Стрпи се.

– Оче – рече господарица Ирина – од ране младости ме оптужују да сам крива због љубави коју осећам према нахочету. Да је био ружан, глуп и зао, сви би сматрали да је моја љубав богоугодно дело. Антиној је изазивао дивљење. Какве везе има љубав, која је божански принцип, са телом, ма какво оно било? Зар зато што је леп и уман, он не заслужује љубав?

– Љубав се не заслужује – уздахну старац. – Ње има или нема. Љубав може да се роди, неочекивано и кад се најмање надаш. Али, осим верности коју дугујеш мужу, дугујеш му још и душевни мир. Врати се, дакле, кући, чекај господара и моли Бога да ти помогне да га заволиш и да нађеш пут до његовог срца, које је племенито. Човек је какво је срце у човеку. Када заволиш срце, заволећеш и душу која се од тебе скрива. А заволећеш и тело, прожето дивном душом.

Она не обећа ништа, али остаде у кули. Господар се није вратио ни те недеље, ни следеће, ни следећег месеца, ни оног другог. Тек после четири месеца стиже глас да господар долази кући, али да споро путује. Госпођа Ирина уреди све како је најбоље умела, нареди да се кућа очисти и опере од тавана до подрума, да слуге и укућани обуку нове хаљине, па ишета да га дочека.

– Радујем се што те видим, господине – рече, гледајући озбиљно његове очи, црвене од ветра и медовине и први пут охоло диже чело пред човеком кога је називала господаром. – И чекам да ме пред свима молиш за опроштај што си ме увредио у твом дому. Ако ли то не дочекам, отићи ћу до

Охрида овог трена, без хране и без пратње, да молим на коленима архиепископа да поништи наш брак.

Господар Ђорђе се на то грохотом насмеја.

– Погледај прво шта ти носим на дар, поносна госпођо.

– Варварине! – викну госпођа Ирина. – Зар се усуђујеш да доносиш дарове?

– Ја се не разумем у лепе речи – рече господар Ђорђе, подиже лако на свог коња госпођу Ирину која је цептела од љутине и одведе је до кола.

На њима је, на слами и кожама, лежао блед мушкарац.

– Витеже Антиноју – рече гласно господар – довео сам те мојој кући, која је твоја.

Госпођа Ирина склизну с коња, дрхтећи целим телом. Један дуги тренутак посматрала је сиво лице орошено знојем, а затим се савлада и дотаче га руком.

– Антиноју, брате мој – рече свечано.

– Чујем те – шапну човек. – Још сам жив и ти си ме нашла.

Госпођа Ирина се окрете мужу и господар Ђорђе помисли да Бог понекад даје човеку више него што му треба. Први пут он виде лепо и младо лице своје жене обасјано срећом. Она му приђе без зазора и дотаче челом његову ногу у стремени, а он је подиже на коња и однесе у кожетински двор.

Господар Ђорђе је годину дана касније добио кћер, којој је побожна госпођа Ирина дала име Ана, „она којој се бог смиловао“, по светој Ани, мајци Пресвете Богородице. А витез Антиној се опоравио после много недеља тешког боловања, јер су ране, глад и ропски рад на галијама потпуно исцрпили његову снагу.

А те 1180. године од рођења Христовог, умре и цар Манојло, који се никад није опоравио од рана задобијених код Маријокефалона, и спона пријатељства и вазалске верности којом је Немања био везан за последњег великог Комнина, прекину се заувек.